

NAVOIY VA SA'DIY: "MAHBUB UL-QULUB" VA "GULISTON"DAGI NASIHATLAR TAQQOSLANMASI

Mohizarbegim Ergasheva

TDSHU arab filologiyasi

2-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sharq axloqiy-didaktik adabiyotining ikki yirik namoyandasi — Alisher Navoiy va Sa'diy Sheroziyning "Mahbub ul-qulub" hamda "Guliston" asarlari qiyosiy tahlil qilinadi. Asosiy e'tibor har ikki asarda ilgari surilgan axloqiy tushunchalar, nasihatlar, jamiyat va inson haqidagi qarashlar hamda ularning ifoda uslublariga qaratiladi. Maqolada sabr, tavoze, kibr, halollik, do'stlik kabi tushunchalarning qanday yoritilgani tahlil qilinib, Navoiy va Sa'diyning umumiy g'oyaviy yaqinligi bilan birga, uslubiy va shakliy farqlari ham ochib beriladi. Tadqiqot natijasida bu ikki asarning zamonaviy tarbiya, axloqshunoslik va madaniyatdagi dolzarb ahamiyati asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, Sa'diy Sheroziy, Mahbub ul-qulub, Guliston, axloqiy nasihat, pand-nasihat, Sharq adabiyoti, qiyosiy tahlil, axloqshunoslik, didaktik adabiyot, sabr, tavoze, jamiyat, ilm, hikmat.

Abstract: This article provides a comparative analysis of the works of two major representatives of Eastern moral and didactic literature – Alisher Navoi and Sa'di Shirozi – «Mahbub ul-qulub» and «Guliston». The main attention is paid to the moral concepts, advice, views on society and man put forward in both works, as well as their methods of expression. The article analyzes how concepts such as patience, humility, arrogance, honesty, and friendship are covered, and reveals the general ideological closeness of Navoi and Sa'di, as well as their stylistic and formal differences. As a result of the research, the current significance of these two works in modern education, ethics, and culture is substantiated.

Keywords: Alisher Navoi, Saadi Shirozi, Mahbub ul-Qulub, Gulistan, moral advice, exhortation, Eastern literature, comparative analysis, ethics, didactic literature, patience, humility, society, science, wisdom.

Sharq adabiyotida axloqiy pand-nasihat janri alohida mavqega ega. Bu an'ananing yorqin namoyandalari Alisher Navoiy va Sa'diy Sheroziy bo'lib, ularning "Mahbub ul-qulub" va "Guliston" asarlari asrlar osha insoniyat ma'naviyatiga xizmat qilib kelmoqda. Ikkala asarda ham insonning axloqiy pokligi, jamiyatdagi o'rni, hayotga munosabati kabi fundamental tushunchalar keng yoritilgan. Ushbu ikki asar misolida Sharq tafakkurining axloqiy mezonlari va ulug' mutafakkirlarning inson tarbiyasiga bo'lgan yondashuvi ochib beriladi.

Alisher Navoiy (1441–1501) turkiy adabiyot tarixida ilk bor milliy tilda yuksak badiiy asarlar yaratgan ijodkordir. U o'zining "Muhokamat ul-lug'atayn" asarida turkiy tilning boy va ifodali tili ekanligini asoslab bergan va o'z davrida fors tiliga teng raqib sifatida taqdim etgan. Navoiy tomonidan yaratilgan "Xamsa" dostonlari, "Lison ut-Tayr", "Mahbub ul-qulub" kabi asarlar falsafa, tasavvuf va axloqiy g'oyalarni badiiy yuksaklik bilan ifodalaydi. Ayniqsa, komil inson tarbiyasi, ma'rifat, ilm va odob kabi mavzular uning ijodining bosh g'oyaviy yo'nalishidir. Navoiy tilga, adabiyotga va jamiyatga xizmat qilish orqali butun bir millatning ruhiy-ma'naviy uyg'onishiga turtki bergan. Uning g'azal va ruboiylari bugungi kunda ham xalq orasida mashhur bo'lib, xalq og'zaki ijodiga singib ketgan.

Sa'diy Sheroziy (1210–1291) fors tilida ijod qilgan buyuk adib, mutafakkir va axloqshunos sifatida tanilgan. Uning eng mashhur asarlari — "Guliston" va "Bo'ston" — nafaqat adabiy, balki pedagogik va falsafiy asarlar sifatida ham yuqori baholanadi. Sa'diy asarlarida insonparvarlik, saxovat, donishmandlik, bag'rikenglik kabi tamoyillar ustuvor o'rin egallagan. Sa'diyning o'ziga xos uslubi — o'gitlar, ibratli hikoyatlar va chuqur hayotiy tajribaga tayanadi. Ayniqsa, uning "Odamiy farzandlar bir tan – bir jon kabidir" degan mashhur bayti bugungi global jamiyatga ham dolzarb bo'lib, BMT binosida aks ettirilgani bejiz emas.

Ikkala mutafakkir ijodida ham axloqiy va ma'naviy tarbiya, ilmga hurmat, komil inson g'oyasi ustuvor mavzudur. Ularning asarlari tasavvufiy tafakkur bilan sug'orilgan bo'lib, ma'naviy yuksalishga undaydi. Har ikkisi ham adabiyotni faqat badiiy so'z san'ati emas, balki insonni tarbiyalovchi vosita sifatida ko'rgan. Navoiy turkiy tilni davlat va ilm tili darajasiga ko'targan bo'lsa, Sa'diy fors adabiyotini butun musulmon Sharqiga tanitgan. Navoiy nazmda turli shakllarni sinab ko'rgan va keng ko'lamli falsafiy-tasavvufiy obrazlar yaratgan bo'lsa, Sa'diy nasr va nazm uyg'unligidagi ibratomuz hikoyatlar orqali didaktik yondashuvni tanlagan.

Sharq adabiyotining asosiy xususiyatlaridan biri bu — nasihatnavislik an'anasi, ya'ni adabiy asarlar orqali o'quvchiga axloqiy, ma'naviy va tarbiyaviy g'oyalarni yetkazishdir. Bu an'ana qadimdan shakllangan bo'lib, islomiy tafakkur, tasavvuf falsafasi, xalq og'zaki ijodi va madrasaviy ta'lim bilan chambarchas bog'liq holda rivojlangan. Nasihatnavislik badiiy adabiyotning faqat estetik emas, balki tarbiyaviy, didaktik maqsadga xizmat qilishini ko'rsatadi.

Bu an'ananing ildizlari Qur'on oyatlari va Payg'ambar hadislarida yotadi. Islom dini axloqiy poklik, halollik, sabr-toqat, rostgo'ylik kabi fazilatlarini targ'ib etgani uchun, musulmon adiblari o'z asarlarida ushbu g'oyalarni badiiy obrazlar orqali ifoda etishga intilganlar. Sharq mumtoz adabiyotida esa bu an'ana g'azal, ruboiy, doston, hikoya va hatto nasriy asarlar ko'rinishida namoyon bo'lgan.

Masalan, Sa'diy Sheroziyning "Guliston" va "Bo'ston" asarlari — nasihatnavislik an'anasining yorqin namunalaridandir. Ushbu asarlar ibratli hikoyatlar

va chuqur falsafiy fikrlar orqali o'quvchini insoniylik, adolat, donishmandlikka chorlaydi. Har bir hikoya hayotiy voqea bilan bog'langan bo'lib, axloqiy xulosa bilan yakunlanadi.

Xuddi shunday, Alisher Navoiy ham o'z asarlarida nasihatnavislik ruhini davom ettirgan. Ayniqsa, uning "Mahbub ul-qulub" asari bevosita nasihat janrida yozilgan bo'lib, unda podshohdan tortib faqirgacha bo'lgan ijtimoiy qatlamlar xulq-atvori haqida ibratli fikrlar bayon qilinadi. Navoiy uchun nasihat — xalqni komillikka yetaklovchi asosiy vositadir.

Nasihatnavislik faqat didaktik ruhda emas, balki nozik badiiy ifoda, ramzlar va tasvirlar bilan boyitilgan. Bu esa o'quvchiga nafaqat o'git, balki estetik zavq ham beradi. Sharq adabiyotidagi tasavvufiy yo'nalish ham nasihatnavislikni yanada chuqurlashtirib, uni ruhiy poklanish va ma'naviy yuksalish bilan bog'laydi.

Zamonaviy nuqtayi nazardan qaralganda, nasihatnavislik bugungi adabiyotda ham dolzarbligini yo'qotmagan. Inson ruhiyatini tarbiyalash, ma'naviy dunyosini yuksaltirish kabi vazifalar hanuz adabiyot zimmasida. Shu bois, bu an'ana Sharq adabiyoti ruhining uzviy qismi sifatida qadrlanadi.

Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asari o'z mazmun-mohiyati jihatidan nasrda yozilgan axloqiy-nasihat asar, ya'ni pandnoma hisoblanadi. Asarda turli ijtimoiy qatlam vakillarining xatti-harakati tahlil qilinib, ular orqali muallif axloqiy, ma'naviy mezonlarni ilgari suradi. Asar real hayot manzaralari, pand-nasihat, didaktik yo'sindagi xulosalar bilan boyitilgan.

Sa'diy Sheroziyning "Guliston" asari esa proza va she'r aralashmasidan iborat hikmatli asar bo'lib, unda ibratli hikoyatlar vositasida insoniy fazilatlar, axloqiy qadriyatlar targ'ib etiladi. Asarning janriy xususiyati – qisqa nasriy hikoya va undagi she'riy parchalarning o'zaro uyg'unligidadir. Bu uslub o'quvchiga estetik zavq va ma'naviy saboqni bir vaqtning o'zida taqdim etadi.

Alisher Navoiyning "Mahbub ul-qulub" asari va Sa'diy Sheroziyning "Guliston" asari har ikki adibning pishiq tafakkur mahsuli bo'lib, didaktik mazmuni bilan ajralib turadi. Biroq ularning struktura, uslub va til jihatlaridagi farqlar ularning uslubiy individualligini ko'rsatadi. Struktura jihatidan "Mahbub ul-qulub" asari uch qismdan iborat bo'lib, har bir qismda muayyan tabaqa vakillarining fazilat va nuqsonlari tahlil qilinadi. Asarning bu qat'iy bo'linishi Navoiyda ijtimoiy qatlamlarga alohida e'tibor qaratilganini ko'rsatadi. "Guliston" esa sakkiz bobdan iborat bo'lib, har bir bobda axloqiy mavzular hikoyalar, latifalar va qisqa she'rlar orqali ochib beriladi. Bu esa asarning mazmunan erkinroq, ammo ichki tartibda tizimli ekanligini anglatadi.

Uslubga kelsak, Navoiyda falsafiy mushohada, obrazli ifoda va pand-nasihat ruhidagi izchil fikr yuritish asosiy o'rinni egallaydi. U ko'proq umumlashma xulosalar orqali nasihat beradi. Sa'diy esa hikoyaviy uslubni tanlab, sodda, ammo mazmunan chuqur voqealar orqali axloqiy saboqlar beradi. Bu jihatdan Navoiyning asari mutolaa

qiluvchidan fikrni tahlil qilishni, tafakkur yuritishni talab qilsa, Sa'diyning asari esa voqealar orqali xulosa chiqarishga undaydi.

Til masalasida esa Navoiy o'zbek tilining mumtoz shaklidan – g'azaliy nasr va poetik tilga yaqin, badiiy jihatdan yuksak ifodadan foydalangan. Sa'diy esa fors tilida yozib, xalqona va adabiy til uyg'unligini muvozanatli qo'llaydi. Shu sabab, "Guliston"da ba'zida hazil-mutoyiba va yumoristik ohanglar sezilsa, "Mahbub ul-qulub"da ko'proq badiiy falsafa va yuksak mavqedagi nasihatlar ustuvorlik qiladi.

"Mahbub ul-qulub" va "Guliston" asarlarida sabr, shukr, adolat, halollik, tavoze kabi ijobiy fazilatlar yuksak qadrlanadi. Mualliflar ushbu sifatlarni inson kamolotining asosiy omillari sifatida taqdim etadilar. Ilmdan to'g'ri foydalanish, donishmandlik va kamtarlik targ'ib etiladi. Shu bilan birga, kibr, hasad, yolg'on, nafs kabi salbiy xislatlar keskin qoralab tasvirlanadi. Har ikkala asarda axloqiy tushunchalar hayotiy misollar, hikmatli xulosalar orqali chuqur ifodalanadi.

Ikkala asarda ham podshoh va xalq munosabatlari adolat mezonida baholanadi. Do'stlik, birodarlik, sadoqat va kamtarlik insoniy qadriyat sifatida ilgari suriladi. Dunyoni anglash, hayot falsafasi va inson burchi haqidagi fikrlar chuqur axloqiy-nazariy asosda bayon qilinadi. Asarlar orqali jamiyatdagi ijtimoiy tenglik, halollik va mas'uliyat tushunchalari targ'ib etiladi.

"Guliston" asarida Sa'diy hikoya va misollar orqali o'quvchiga ta'sir o'tkazadi. Hikmatli voqealar orqali axloqiy g'oyalarni yetkazadi. Navoiy esa "Mahbub ul-qulub"da falsafiy tafakkur va pand-nasihat asosida fikr yuritadi. Asarlarda she'r va nasr uyg'unligi kuzatiladi, ammo ularning nisbatida farq bor: "Guliston"da nasr asosiy o'rin tutadi, she'riy parchalar esa g'oyani kuchaytiradi. Navoiy asarida esa nasriy ifoda qat'iy va tugal bo'lib, obrazli tasvirlarga boy.

"Mahbub ul-qulub" va "Guliston" asarlari shakl va uslub jihatdan farqli bo'lsa-da, mazmunan bir-biriga yaqin bo'lgan, axloqiy kamolotga da'vat etuvchi durdona asarlardir. Ular o'z davrining ijtimoiy-ma'naviy hayotini ifoda etish barobarida, bugungi kunda ham tarbiyaviy ahamiyatini yo'qotmagan. Yoshlar uchun ibratli xulq-atvor, insoniy fazilatlar va hayot falsafasini o'rgatish borasida mazkur asarlar dolzarb ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Navoiy, A. (2001). Mahbub ul-qulub. Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
2. Sa'diy Sheroziy. (2010). Guliston (I. G'aniev tarjimasi). Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti.
3. Qur'onov, D. (2005). Adabiyotshunoslikka kirish. Toshkent: O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi.
4. Sa'diy Sheroziy. (1991). Bo'ston va Guliston (S. Mirvaliyev tarjimasi). Toshkent: Yozuvchi.